

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

1872 - 1972

Արշակ Չօպանեան հայ մշակոյթի, արդի գրականութեան եւ մեր նորագոյն շրջանի պատմութեան ամենէն լուսաւոր անուններէն մին է: Կը պատկանի սերունդի մը, որ իր տարածուն, հիմնաւոր եւ արդիւնաշատ գործունէութեամբ տակաւին մեզ կը հմայէ: Այդ գործունէութիւնը, նոր կազմակերպուող ազգային կեանքի բոլոր երեսներուն վրայ տարածուած, խոր ազդեցութիւն մը ունեցաւ եւ տակաւին կը շարունակէ ունենալ մեր ժողովուրդին վրայ:

Չօպանեան առանձինն ամբողջ շարժում մըն է:

Իր մահէն աւելի քան քսան տարիներ անցեր են, եւ սակայն երբ կ'ուզենք հանրահաշուի առնել իր գործունէութիւնը, շահն ու վնասը բազմաթիւ կերպով եւ յստակ պատկերը ունենալ բազմաձիւրք այդ անձին, վերջնական եզրակացութիւն մը կը խուսափի մեզմէ: Ի վերջոյ, Չօպանեան գրագէտն է տիրականը թէ գեղարուեստագէտ-քննադատը, Չօպանեան քաղաքական գործիչը թէ հայ մշակոյթի չորհրդ եւ հաւատաւոր բրօքսականութիւնը, Չօպանեան հրապարակագիրը թէ բանասէրը:

Պիտի թուէր որ մեր կեանքէն ներս գրականութեամբ իր մուտքը գործող բանաստեղծը պիտի շարունակէր արուեստի իր ծառայութիւնը, իր փաստուած տաղանդին ծաղիկներովը ճոխացնելու մեր փոքր ածուն: Սակայն եթէ ժամանակն ու պայմաններն են որ կը կազմեն իրնէ տաղանդաւոր անձի մը գործունէութեան ապագայ ընթացքը, ապա այս ամենէն աւելի ճիշդ է Չօպանեանի պարագային: Եւ հայ կեանքի պայմանները նպաստաւոր չէին «գեղեցիկ» գրականութեան մը մշակումին համար, 1890-ական թուականներուն: Հարիւրաւոր տարիներու թմրութենէ ետք եւ ազգային գիտակցութիւնը նոր գտնել սկսող, եւ հետեւաբար երկունքի ցաւին մէջ դալարուող ժողովուրդ մը պէտք չունէր նման գրականութեան մը, որ, գրաքննութեան տակ, կը հեծէր եւ կ'ուժանար: Թերեւս երիտասարդ Չօպանեան եւս մնար «վարդի եւ սոխակի» քերթողութեան մէջ, եթէ, հազիւ շրջանաւարտ Կեդրոնականէն, մտերիմ կապ չհաստատէր «Արեւելք»ի եւ ապա «Հայրենիք»ի խմբագիրներ Ա. Արփիարեանի եւ Լ. Բաշալեանի, ինչպէս նաեւ Գ. Չօհրապի եւ Հ. Ասատուրի հետ: Իրապաշտ ուղղութեան եւ ազգային ինքնագիտակցութեան այս կատաղի ջատագովներուն ազդեցութեամբ, Չօպանեան հանդէս եկաւ կեղծ եւ սնամէջ գրա-

կանութեան դէմ գրուած կուռ և պայքարող յօդուածներով, որոնք, Ֆրանսայի ժամանակակից գրադէտներուն և խորհողներուն մասին պատրաստած իր ուսումնասիրութիւններով, չուտով իրեն տուին հրապարակագիրի ամուր համբաւ մը: 1893-ին բեմագրուած «Մութ խաւեր» թատերգութիւնը իրեն ապահովեց թատերագիրի ալ համբաւ մը, զոր սակայն չամբացուց՝ հակառակ որ շատ վերջը հրատարակեց քանի մը թատերգութիւններ:

Եւ սակայն իր ամբողջ մտածելակերպին մէջ հիմնական փոփոխութիւն մը — յեղափոխութիւն մը — յառաջացուց այն ճամբորդութիւնը զոր կատարեց 1893—1894-ին Եւրոպայի մէջ, մանաւանդ ի Փարիզ, ուր ծանօթացաւ բոլորովին տարբեր քաղաքակրթութեան մը: Այդ ազդեցութիւնը երեւան եկաւ առաւելաբար իր գիտելու, ըմբռնելու, վերլուծելու ձիրքին շնորհիւ, երբ, նախ Պետրոս Դուրեանի գործին վերլուծութեամբ ու ապա Գրիգոր Նարեկացիի անձին և ժառանգութեան քննադատութիւնը ճամարիտ արուեստի մը բարձունքին տարաւ: Աորապէս ազդասէր, այլ իր վերլուծումները կատարեց գիտնականի անաչառութեամբ և մեղի սորվեցուց ճանչնալ, գնահատել և սիրել մեր գրականութիւնն ու արուեստի այլ մարզերու աշխատողներուն ստեղծագործութիւնները, և անոնց միջոցաւ՝ ամբողջ հայ մշակոյթը: Այս ուղղութեան ծառայեց 1894-ին Փարիզէն վերադառնալէ ետք հրատարակած իր «Ծագիկ» հանդէսը, որ ժամագրավայրը եղաւ մեր լուսագոյն արուեստագէտներուն, ինչպէս նաեւ բեմը՝ սկսնակներուն:

1895—96-ի դէպքերը կանխելով, Չօպանեան ինքզինք Փարիզ նետեց, ուր հաստատուեցաւ խուցի մը մէջ, այս անգամ բոլորովին տարբեր գործունէութեան մը նուիրուելու մինչեւ իր մահը: Այդ՝ մեր ժողովուրդը իր պատմութեամբ, մշակոյթով, ներկայով և ապագայի տնէներով օտարին ծանօթացնելու առաջադրութիւնն էր. ծրագիր մը՝ զոր ինք յղացաւ, ինքզինքին պարտադրեց և գործադրեց այնքան փայլուն յաջողութեամբ: Նշանաւոր անծանօթը՝ Հայը՝ իրմով էր որ դուրս ելաւ հեռաւոր դաւառներու մէջ իր գոյութիւնը քաշկոտող անդիմազիծ գիւղացիի իր դերէն, միւս և հագուստ առաւ և Եւրոպացի հասարակութեան ներկայացաւ իրականութեան բոլորովին տարբեր լոյսի մը տակ՝ իբրեւ ապրող, ներուժ, կենսունակ և ստեղծագործող ժողովուրդ մը, մշակոյթի և քաղաքակրթութեան պատուարեր ժառանգութեամբ հարուստ: Արչակ Չօպանեան առանձինն իրագործեց — և շատ կարճ ժամանակի մը մէջ — այն՝ ինչ որ կաղմակերպութիւններ այսօր հազիւ թէ համարձակին ծրագրել: Անդու աշխատող մեքենայ մըն էր, որ առանց խնայելու ինքզինքին հայութեան մասին անվերջանալի դասախօսութիւններ կաղմակերպեց, հրապարակային հանդէսներու ոգին հանդիսացաւ, Ֆրանսական ամենէն հռչակաւոր և խրատողատ թերթերուն և պարբերականներուն մէջ հիանալի ուսումնասիրութիւններով հայ մշակոյթը փառաւորեց, առանձին հատորներով ընթերցող օտար հասարակութիւններուն տարաւ Քուշակի մը կամ Ֆրիկի մը անմեծ գեղեցկութիւնները, և, ի վերջոյ, իր «Անահիտ»ով գեղարուեստին ճաշակը տուաւ մեղի: Իր յօդ-

ուածներուն, ուսումնասիրութիւններուն, քրոնիկներուն, խրմբադրականներուն եւ ճառերուն հաւաքածոն տասնեակ մը հաստափոր հատորներ պիտի բռնէր:

Եւ, անխուսափելիօրէն, Զօպանեան քաջուեցաւ քաղաքական գործունէութեան մէջ եւս, ուր երեւան բերաւ հաստատակամութիւն, սկզբունքներու եւ խառնակներու կրքոտ պաշտպանութիւն եւ մանաւանդ՝ հաւատք դէպի մեր ապագան: Ան, մինչեւ ծերունիի իր վերջին օրերը, անպարտելի լաւատեսը մնաց. լաւատես՝ մեր Ժողովուրդի ապագային, անոր կարողութիւններուն, մեր ցեղացին հանճարին եւ տոկունութեան: Բայց իր քաղաքական մտածելակերպին եւ գործունէութեան նկարագրին ցայտուն յատկանիշըն էր խոհեմութիւնը, զգուշութիւնը: Յաճախ պայքարեցաւ իր նախկին գործակիցներուն կամ քաղաքական այլ գործիչներու հետ՝ հասաւ իր տրամաբանութեամբ վերլուծելով դէմքեր եւ դէպքեր, կեցուածքներ եւ ուղղութիւններ: Անդիջող քննադատ մըն էր, սաստող, խարանող. որովհետեւ իրաւ կամ կեղծ մարդարէներուն մէջ իր պաղարիւնութիւնը պահող, անձնոյր, զոհարելուած, աշխատանքի տակ կքող հայն էր ինք: Իր կիրքը հայութիւնն էր. չէր հանդուրժեր կեղծիքը, կամ ազգասիրութեան անունով կատարուող շահագործումները: Միւս կողմէ, Զօպանեան գիտէր գնահատել, տեսնել ինչ որ ճիշդ էր, լաւ, գեղեցիկ, ու յայտարարել իր ուրախութիւնն ու գնահատանքը նոյնքան կիրքով եւ անդիջող կամքով:

Ողի ի բոլին ասպարէզ իջաւ Առաջին Աշխարհամարտին, բողոքելու համատարած ջարդերուն, տեղահանութիւններուն եւ անարդարութեան դէմ: Ազգային գործիչի իր բոլոր երազներուն եւ ծրագիրներուն փլուզումն էր որ կը տեսնէր, սակայն յոյսն ու լաւատեսութիւնը գօտեպնդեցին զինք. յոյս՝ մեր Ժողովուրդի կենսունակութեան վրան, լաւատեսութիւն՝ երոսկական պետութիւններու խոստումներուն հանդէպ: Պատերազմէն անմիջապէս ետք գրուած նամակի մը մէջ կ'ըսէր. «Դաշնակիցներուն յաղթանակը լիակատար է. . . . Ազատ Հայաստանը պիտի ունենանք, վրատահ եղէք»: Դարձեալ, ուրիշ նամակի մը մէջ. «Արեւան ծովէ մը կ'ելլէ մեր ազգը, բայց ապագան լուսաւոր է»: Ազատագրական մեր ամբողջ պայքարին ու գործունէութեան նկարագրին տիպար ապացոյցը չէ՞ այս միամտութիւնը, արտայայտուած մեր գործիչներու մեծագոյններէն մէկուն կողմէ. բարձր մշակոյթի տէր եւ քաղաքակիրթ Ժողովուրդ մըն էինք, ու այդ միայն կը բաւէր մեղի ընծայելու մեր ազատութիւնն ու անկախութիւնը: Տակաւին չէինք սորված որ գիւանազիտութեան մէջ այդ կարգի գէնքերով չէինք կրնար պաշտպանուիլ կամ իրաւունքներու եւ արդարութեան տիրանալ: Եւ գթախառութիւն չէ՞ր որ հայ գործիչներ, 1878էն ի վեր օտար գիւանազիտութեան հետ յարաբերութեան մէջ մտած, կապ պահած, չէին անդրադառնար իրենց սեփական միամտութեան, իրենց յոյսերուն անհիմնաւոր ըլլալուն: Զօպանեան, երբ դաշնակից պետութիւններէն ա'լ լքուեր էինք, նամակի մը մէջ կը գրէր թէ «քաղաքական պայմաններու» յանկարծակի փոփոխութեան մը հետեւանքով մեր դատը կորսուեր էր, եւ թէ այլեւս պար-

տաւոր էինք մեր մշակութային—մատուրական գործունէութեամբ միայն մօտենալ Լեւոնապոլսեան, որովհետեւ այդ էր ամենէն հաւասար դէպքը: Ա՞յդ էր իրապէս:

Սակայն Չօպանեան, իր քաղաքական գործունէութեան մէջ սակեղծութեամբ հակասութիւնը առանց նկատելու, յետ—պատերազմեան տարիներուն ամբողջութեամբ նուիրուեցաւ գրական եւ մանաւանդ բանասիրական աշխատանքներու: Իր «Անահիտ»ը, ընդհատումէ մը ետք, ժամադրաւայրը դարձաւ արտասահմանի հայ գրողներուն, մինչ իր առաջնորդողներն ու քրոնիկները գրական շատ հիմնաւոր եւ տարածուն հանրային կարծիք մը սակեղծեցին հանդէպ Արարատի շուքին կեանք առնել սկսող Արդի Հայաստանին՝ որուն ջերմօրէն եւ անխառն սիրով կատարած մնաց մինչեւ իր մահը:

Յետ—պատերազմեան շրջանին էր որ հրատարակեց —բաղմաթիւ գծուարութիւններ յաղթահարելով—, «Վարդենիք»ի շարքը Փրանսերէնով, ինչպէս նաեւ այլ հատորներ, որոնց համար արժանացաւ Փրանսացի գիտական, գրական թէ բանասիրական մեծագոյն անձնաւորութիւններու հիացումին: Կապ պահեց մեր ժողովուրդին բարեկամ մարդոց հետ. սլաւոնաց, խօսեցաւ, գրեթէ վիպեց՝ ներկայացնելով մեր անցեալը, մեր պատմութիւնը, մեր Գողգոթան: Շարունակեց կաղմակերպող ոգին բլլալ հրապարակային հանդիսութիւններու, ուր ի միջի այլոց պանծացուց Կոմիտասեան հայ երգը. խանգաւառուեցաւ մեր ունեցածով, յուզուեցաւ իր գտածով, լացաւ եւ լացուց, ուրախացաւ եւ ուրախացուց: Իր բարեկամ գծրախոս Կոմիտաս Վարդապետի աճիւնները ինք համբուր գրաւ դէպի Հայաստան, այլ ինք մնաց Փարիզ, իր պանդուխտի կեանքը շարունակելու: Պանդուխտի՝ բայց ո՛չ յուսահատի կամ բարոյալքուածի: Լաւատես էր իր երիտասարդ օրերուն, լաւատես մնաց մեր կեանքի ամենէն մոռյալ սրահերուն, եւ ծերութեան՝ լաւատեսի իր մեծ եւ յոգնիլ չգիտցող սիրտը մխիթարուեցաւ Արդի Հայաստանով: Մինչեւ յետին շունչը կրքոտ ջատագովը մնաց հայ արժէքներուն, մեր դարաւոր ժառանգութիւններուն: Մահուան դուռ հասած, հաղիւ խլեակ մը, տակաւին կրքոտ գրական հանել «Վարդենիք»ի հատոր մը, մօտեցնել խաւարիլ սկսող իր աչքերուն, եւ խոստով ձայնին տալով հին կորովէն չեղտ մը կամ կայծ մը՝ կարգաւ —ապրիլ— Քուչակեան քառեակ մը կամ սիրտ արիւնող Անտունի մը:

Այսպէ՛ս ապրեցաւ եւ այսպէ՛ս գործեց Արշակ Չօպանեան, հաւասարապէս բանաստեղծ, պատմաւածագիր եւ թատերագիր, գեղարուեստագէտ եւ քննադատ, բանասէր եւ պրպտող, ազգային գործիչ եւ հայութեան բրօքականութիւն: Մեծ Հայն էր ան, մեր ցեղին հանդէպ իր ունեցած անհուն խանգաւառութեամբ եւ հաւատքով բռնկած: Մեր ժողովուրդին չէ՛ տրուած յաճախ ողջունել այսպիսի մեծ գաւակներ: